

ТЕСТОТВІРНІ Й ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

У пропонованій статті автор розглядає складнопідрядні речення з підрядним відповідності як активну одиницю художнього синтаксису, що їй притаманні потужні текстотвірні й виражальні можливості: аналізовані синтаксичні конструкції, виявляючи потужний зображувальний потенціал, сприяють окресленню структурної зв'язності через виявлення анафоричної, катафоричної й анафоро-катафоричної залежності компонентів абзацу й смислової цілісності художнього тексту завдяки розгортанню мікротемати в межах одного абзацу, що підпорядковується загальній темі твору.

Ключові слова: текстотвірний потенціал, виражальні можливості, структурна зв'язність, смислова цілісність, складнопідрядні речення з підрядним відповідності.

Голтвеницька М. В. Текстобразующие и выразительные возможности сложноподчиненных предложений с придаточным соответствия в современной украинской художественной прозе. *В предлагаемой статье автор рассматривает сложноподчиненные предложения с придаточным соответствия в качестве активной единицы художественного синтаксиса, для которой характерны мощные текстобразующие и выразительные возможности: анализируемые синтаксические конструкции, проявляя изобразительный потенциал, обеспечивают структурную связность с помощью анафорической, катафорической и анафоро-катафорической зависимости компонентов абзаца и смысловую целостность художественного текста благодаря развитию микротемы в пределах одного абзаца, который коррелирует с общей темой произведения.*

Ключевые слова: текстобразующий потенциал, выразительные возможности, структурная связность, смысловая целостность, сложноподчиненное предложение с придаточным соответствия.

Goltvenytska M. V. Text Creative and Expressive Opportunities of the Complex Sentences with Clauses of Correspondence in Modern Ukrainian Fiction. *In this article the author analyzes the complex sentences with a clause of correspondence as an active unit of artistic syntax, which is characterized by powerful text creative and expressive opportunities.*

The results of the factual processing allow to confirm that the complex sentences with a clause of correspondence is that paragraph unit as a part of literary text which facilitate the implementation of its semantic integrity and structural connectivity.

Analyzed type of sentences realizes its text creative potential at the level of local connectivity and proves opportunities of anaphoric, kataphoric and anaphoric and kataphoric dependence in structural internal textual connection.

Being a unit, which from the structural and composite point of view, facilitates the description of semantic integrity of literary text, the complex sentence with a clause of correspondence realizes their artistic-expressive opportunities in author's speech as well as in characters' speech.

Analyzed syntactic constructions contribute to the well-defined structural connectivity and semantic integrity of the artistic text and show powerful art and figurative potential in different situations of author's and characters' speech.

Keywords: text creative potential, expressive opportunities, structural connectivity, semantic integrity, complex sentence with a clause of correspondence.

Текстотвірний і виражальний потенціал різних типів складних речень, що реалізуються в художньому тексті, тривалий час привертає увагу

вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Із-поміж праць цього напрямку, зокрема, виділяють наукові розвідки таких дослідників, як М. М. Бахтін, В. В. Виноградов, Т. Г. Винокур, С. І. Дорошенко, С. Я. Ермоленко, Ю. А. Левицький, Ю. М. Лотман, В. О. Лукін, І. Ю. Моїсєєва, Г. Г. Москальчук, В. В. Одинцов, І. О. Сиров, Л. Теньєр, Я. Г. Тестелець, М. І. Формановська. Проте, незважаючи на значну кількість наявних досліджень у цій царині, дотепер обійдені увагою науковців складнопідрядні речення з підрядним відповідності. Ураховуючи те, що на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки немає усталеної думки щодо складних речень названої семантики як окремого різновиду складнопідрядних речень, необхідним стає дослідження цих синтаксичних одиниць у різних аспектах їхнього вияву. З огляду на це, вважаємо порушену проблему актуальною, а її висвітлення в пропонованій статті доцільним і виправданим.

Мета нашої розвідки – визначити текстотвірний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності й проаналізувати їхні виражальні можливості в текстах сучасної української художньої прози, що різняться жанрово-стильовими ознаками.

У сучасній лінгвістичній літературі текст розглядають як завершену інформаційно і структурно цілісну одиницю, що складається з комунікативно-функціональних елементів, організованих у систему для здійснення комунікативного наміру автора відповідно до мовленнєвої ситуації, що виникла [3]. Найменшою вилененованою одиницею зв'язного тексту на композиційно-стилістичній основі є абзац [2; 19]. До основних ознак тексту належать цілісність і зв'язність, які мають семантичні (змістовні) показники в плані реалізації глобальної зв'язності [16: 7].

Результати опрацювання фактичного матеріалу дозволяють стверджувати, що складнопідрядні речення з підрядним відповідності є тією одиницею абзацу як складовою художнього тексту, що сприяє забезпеченню його смислової цілісності й структурної зв'язності.

Аналізований різновид речень найбільш яскраво реалізує свій текстотвірний потенціал на рівні локальної зв'язності (термін Н. С. Валгіної), засвідчуючи можливості анафоричної, катафоричної й анафоро-катафоричної залежності в структурному внутрішньотекстовому зв'язку.

Реалізацію залежності від попереднього речення – анафоричної – ілюструє такий приклад із роману О. Гавроша «Розбійник Пинтя в Заклятому місті»: *[Повітрулі голосно плюскалися, а одна з них – білявенька – попливла у бік рибальського човна, що зледача коливався на хвилях біля трьох розквітлих водяних лілій.] І що ближче гарненьке, квітує дівчатко наближалося до наших приятелів, то дужче калатало розбійницьке серце [2: 32].* Складнопідрядне речення з підрядним відповідності містить лексичний сигнал (*гарненьке, квітує дівчатко*), що відсилає читача до попереднього речення (*білявенька*). Крім того, аналізована підрядна конструкція починається єдналим сполучником *і*, що є додатковим засобом зв'язку речень в абзаці.

Одним із зразків змістової й структурної залежності від наступного в абзаці речення є конструкція, представлена в романі Дари Корній «Зворотний

бік світла»: *Чим воїн хоробріший, тим вищий курган над ним насипають. Курган. Вітри тут найвищий* [9: 201]. Сигналом, що вказує на катафоричну залежність у структурному зв'язку є іменник *курган*, повторюваний в обох наведених реченнях.

Також були виявлені зразки складнопідрядних речень із підрядним відповідності, які стали одиницею структурного внутрішньо текстового зв'язку, що проявляє одночасно анафоричну й катафоричну залежність. Ілюстрацією сказаного може бути приклад із роману М. Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром»: *Птиця чує свою кончину. І летить до води, до доброї — лісової чи горової. Аби в затишші, змочуючи дзьоб, тихо відійти. На добрій воді вона ще потягне якийсь час. Тому чим ситніша вода, тим більше в окрузі джерела пташиних кісток. Розломиш кісточку, роздобиш її камінцем — і збагнеш повноту води* [5: 22]. На залежність наведених речень вказує лексичний ланцюжок *води — змочуючи — вода — джерела — води*, який підтверджує зв'язок не лише контактено розміщених речень, а й тих, що розташовані дистантно.

Особливу увагу привертають аналізовані речення, що займають позицію наприкінці абзацу. Такий фінальний компонент абзацу вважається особливо значущим із погляду структурно-семантичного і функціонально-прагматичного, оскільки бере безпосередню участь у композиційній організації простору зв'язного тексту і виявляє особливі властивості, що реалізуються через текстотвірну-когезивну функцію [9]. Сказане підтверджує зразок із роману Б. Бойчука «Життя з Алісою поза дзеркалом», де фінальний складник абзацу — складнопідрядне речення з підрядним відповідності — не тільки набуває семантичних і структурних зв'язків із попереднім текстом (ланцюжок-сигнал: *дівчину — дівчина — її — чоловік — його — дівчини*). Але й налаштовує читача на розкриття змісту наступного абзацу: *[Тільки пополюднями я забігав до свого мешкання й чекав на спасіння, тобто на дівчину. Але дівчина навідувалася все рідше. Її чоловік закінчив студії і влаштувався на роботу в Бургерсамті.] І чим кращала його кар'єра, тим слабшала любов дівчини до мене* [1: 132], чи роману Г. Пагуляк «Королівство»: *[Отже, він не знав ні Статуту клубу, ні його правил, ні того, чим займалися на засіданнях. Але завжди хотів знати.] Чим більша таємниця, тим вона дражливіша* [12: 217]. На зв'язок розглядуваної конструкції із попереднім реченням вказують слова *не знав — хотів знати — таємниця* (оскільки незнання жажди породжує таємницю). Проте прикінцеве речення не лише підсумовує сказане в цьому абзаці, але й виступає певним узагальненим філософським висновком, який буде зрозумілим і поза контекстом аналізованого художнього твору.

На смислову цілісність художнього тексту вказує смислова співвіднесеність його окремих одиниць, що досягається завдяки їхній структурній зв'язності. Смислову цілісність тексту розглядають як єдність теми — мікротемі, макротемі, теми твору загалом [3].

Мікротема закладається в абзаці. Однією з таких синтаксичних одиниць, що сприяють розгортанню мікротемі, є складнопідрядне речення з підрядним відповідності. Зразки, що підтверджують забезпечення аналізованим різновидом синтаксичних конструкцій смислової цілісності тексту,

спостерігаються в різних ситуаціях текстової комунікації. Так, у романі Б. Бойчука «Краєвиди підглядника», знаходимо ілюстрацію діалогічного мовлення, де складнопідрядне речення з підрядним відповідності виступає висновком до всього сказаного в розмові:

- *Ви мусили приїхати, – промовила з притиском.*
- *За чим? Я тут нічого приємного досі не пережив.*
- *І не переживете.*
- *Тоді я виберуся звідси. Чим скорше, тим краще. Для нас обох* [1:132].

А в романах В. Климчука «Рутенія. Повернення відьми» і В. Лиса «Соло для Соломії» виявлені випадки, коли мікротему абзацу – авторської оповіді – задавали саме за допомогою речень аналізованої семантики: **Рухаючись круг дерева, Рутенія помітила, що чим ближче вони до його стовбура, тим чіткішою стає постать, тим виразніші стають її риси. Щось невловимо знайоме простежувалося в цих рисах, у цих рухах** (В. Климчук) [8: 218] і **Чим далі йшли селом, тим більше вона мовби віддалялась од людського гурту. Журна музика лунала наче звіддалік. А сама Соломія летіла над натовпом** (В. Лис) [11: 21].

Виступаючи одиницею, що зі структурно-композиційного погляду сприяє окресленню смислової цілісності художнього тексту, складнопідрядні речення з підрядним відповідності реалізують свої художньо-виражальні можливості як у мовленні автора, так і в мовленні персонажів.

У мовленні автора речення окресленого різновиду виявляють свій художньо-зображувальний потенціал як елементи пейзажного опису: **Що дали вони піднімалися, то товстішим ставало коріння. Рутенія пожалувала, що не обрала тонший корінь. Зараз би було саме в раз. Темрява розсіювалася. Тепер це була суміш світла і мороку. Увесь обрій пронизувало коріння. Тонке і товсте, темне і світле. Все ворушилося, мов зміїний клубок. Пульсувало** (В. Климчук) [8: 34], характеристики психоемоційного стану одного з персонажів: **Як Вальку замучило те кохання! Знала – без Василя не житиме. А у Гальки з Василем справи йшли до весілля. Ходили обоє щасливі, окрилені. І чим щасливішою ставала Мишка, тим більше марніла та гбила Валька. Перестала спати, перестала їсти. Вночі й собі пробувала дивитися у вікно на небо, але нічого, крім чорного провалля, розгледіти так і не змогла** (Дара Корній) [10: 73], опису окремого явища чи події: **Збір винограду Отто-бачі намагаються здійснити за один день, особливо білого сорту. Ягоди бажано відділити. Їх змелюють і заміряють цукристість. Темні сорти «умлівають» до п'яти днів. Що більше, то темнішим і терпкішим буде напій. Дехто вже на цій фазі додає цукор** (М. Дочинець) [4: 115], опису загальноісторичної ситуації як тла, на якому розгортаються події твору: **Й чим жорстокішими ставали більшовицькі репресії в Галичині, тим активнішала військова підготовка ОУН до повстання. Провідник ОУН Бандера закликав зберігати сили до того менту, коли розпочеться війна між Гітлером і Сталінім, однак втримати від революційного чину молодь, яка обрала вождем не поміркованого Андрія Мельника, а радикального бійця Степана Бандеру, було вже неможливо** (Р. Іванчук) [7: 108], роздумів автора про сенс життя, важливість і значущість певних явищ у житті кожної людини: **Година масажу – година змістовної розмови. Про що, здавалося б, можна говорити з**

літньою сестрою милосердя? Виявляється, багато про що. ... Чим старішими стають люди, котрі живуть духовним життям, тим більше розширяється їхній розумовий кругозір, тим ясніша їхня свідомість. Це невігласи з роками тупіють ще більше (М. Дочинець) [4: 117].

Складнопідрядні речення з підрядним відповідності виступають активним структурно важливим і семантично значущим компонентом і в мовленні персонажів. Це засвідчують приклади, виявлені у внутрішніх монологів героїв того чи того твору: *Чим далі тривали їхні стосунки, тим менше різниці між людьми і комахами він бачив* (Л. Дереш) [3: 29], *І чим більше хочеться приховати, тим яскравіше вони впадають в око сторонньому* (І. Роздубудько) [13: 73], а також у діалогічних репліках персонажів. У діалогах складнопідрядні речення з підрядним відповідності здебільшого вживаються в репліці-відповіді, де може розкриватися сутність певного явища чи ситуації, важливих для життя персонажів, як-от у творі Г. Пагутяк «Королівство»: — *Головне не мета, а шлях до неї. Чим ближче до неї підходиш, тим дрібнішою вона тобі здається* [12: 18] або Дари Корній «Зворотний бік темряви»:

— *А скільки триває навчання?*

— *По-різному. Усе від тебе залежить. Тобто поки ти не пройдеш усю дорогу. ... Тож що старанніша будеш, то швидше мине навчання* [10: 37], чи висловлюватися думка, що розкриває філософську сутність життя людини, як у творі М. Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром»:

— *Що має робити той, хто хоче довго жити?*

— *Хто хоче довго жити, мусить виректися повно жити. — Чим більше тобі дано — тим більше жудиш самообмежуватися, бо надмір нищить* [6: 24], або

— *Успіх залежить від кількості праці?*

— *Що більше працюєш, то більше ти успішний* [там само].

Розміщення речень названого різновиду в репліці-відповіді пояснюється високим потенціалом конструкцій такої семантики до узагальнення й підсумовування висловленого.

Викладене дозволяє зробити такий висновок: складнопідрядні речення з підрядним відповідності виконують текстотвірну функцію, сприяючи окресленню структурної зв'язності художнього тексту через виявлення анафоричної, катафоричної й анафоро-катафоричної структурної залежності компонентів абзацу, а також смислової цілісності завдяки розгортанню мікротеми в межах одного абзацу, що підпорядковується загальній темі твору. Забезпечуючи структурні й смислові внутрішньотекстові зв'язки складні утворення аналізованої семантики виявляють потужний художньо-зображувальний потенціал у різних ситуаціях мовлення автора й персонажів, що реалізуються в різножанрових і різностильових художніх творах сучасної української літератури. Отже, складнопідрядні речення з підрядним відповідності виступають як активна одиниця художнього синтаксису, що їй притаманні потужні текстотвірні й виражальні можливості.

Зважаючи на фрагментарність вивчення речень названого різновиду, розпочате дослідження доцільно продовжувати в царині комунікативного синтаксису.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. **Валгина Н. С.** Синтаксис современного русского языка. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-056.htm>.
3. **Валгина Н. С.** Теория текста. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/>.
4. **Виноградов В. В.** О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 239 с.
5. **Виноградов В. В.** О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Гос. изд-во художественной литературы, 1959. – 654 с.
6. **Винокур Т. Г.** Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
7. **Дорошенко С. І.** Граматична стилістика української мови / С. І. Дорошенко. – К. : Радянська школа, 1985. – 200 с.
8. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
9. **Кулинцева Н. А.** Семантико-синтаксические и прагматические свойства финального компонента абзаца: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Н. А. Кулинцева. – Белгород, 2011 – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/semantiko-sintaksicheskie-i-pragmaticcheskie-svoystva-finalnogo-komponenta-abzatsa>.
10. **Левицкий Ю. А.** Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. – 3-е изд. – М. : КомКнига, 2005. – 368 с.
11. **Лотман Ю. М.** Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
12. **Лукин В. А.** Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.
13. **Моисеева И. Ю.** Синергетическая модель текстообразования: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.01.19 – теория языка / И. Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 38 с.
14. **Москальчук Г. Г.** Структурная организация и самоорганизация текста / Г. Г. Москальчук. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 240 с.
15. **Одинцов В. В.** О языке художественной прозы. Повествование и диалог / В. В. Одинцов. – М. : Наука, 1973. – 104 с.
16. **Сыров И. А.** Способы реализации категории связности в художественном тексте: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / И. А. Сыров. – М., 2005. – 40 с.
17. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.
18. **Тестелец Я. Г.** Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : РГГУ, 2001. – 800 с.
19. Українська мова. Енциклопедія. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um113.htm>.
20. **Формановская М. И.** Стилистика сложного предложения / М. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1978. – 240 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Бойчук Б.** Життя з Алісою поза дзеркалом: роман / Б. Бойчук // Три романи. – К. : Факт, 2004 – С. 262 – 373.
2. **Гаврош О.** Розбійник Пинтя у Захлятому місті: роман / О. Гаврош. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 304 с.
3. **Дереш Л.** Голова Якова: роман. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 240 с.
4. **Дочинець М.** Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали / М. Доцинець. – Мукачево: Карпатська вежа, 2011. – 276 с.
5. **Дочинець М.** Руки і душа та інші невігдані жіночі історії / М. Доцинець. – Мукачево: Карпатська вежа, 2012. – 170 с.
6. **Дочинець М.** Світован. Штудії під небесним шатром: роман-намісто / М. Доцинець. – Мукачево: Карпатська вежа, 2014. – 232 с.
7. **Іваничук Р.** Торговиця: роман / Р. Іваничук. – Харків: Фоліо, 2013. – 220 с.
8. **Климчук В.** Рутенія. Повернення відьми: роман / В. Климчук. – Вінниця: Теза, 2012. – 380 с.
9. **Корній Дара.** Зворотний бік світла: роман / Дара Корній. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 320 с.
10. **Корній Дара.** Зворотний бік темряви: роман / Дара Корній. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 318 с.
11. **Лис В.** Солю для Соломії: роман / В. Лис. – Харків: Клуб сімейного

дозвілля, 2013. – 386 с. 12. **Пагутяк Г.** Королівство: роман / Г. Пагутяк. – Вінниця: Теза, 2010. – 380 с. 13. **Роздобудько Ірен.** Я знаю, що ти знаєш, що я знаю: роман. – К. : Нора-друк, 2011. – 240 с.

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – вчитель української мови та літератури, Харківська загальноосвітня школа № 36, Україна, м. Харків, вул. Артема, 55.

E-mail: margarita_info@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3130-271X>

Goltvenytska Margarita Volodymyrivna – teacher of Ukrainian language and literature, Kharkiv secondary school № 36, Ukraine, Kharkiv, Artema Str, 55.